

KÉPEK AZ ÍRÁS TÖRTÉNETÉBŐL

Írta és összeállította: Vámos Éva Katalin, tudományos
munkatárs

Lektorálta: Kéki Béla

Szerkesztette: Ruzicska Józsefné

Fényképezte: Bedő Sándor és Kerper Eszter

Kiadja:

A Magyar Diafilmgyártó Vállalat
Budapest, 1984

BEVEZETŐ

Manapság természetesnek tekintjük, hogy mindannyian tudunk írni-olvasni, és a latin betűket használjuk. A hírközlés és a kereskedelem azonban nap mint nap eszünkbe juttatja, hogy vannak más íráskorok is, amelyeket csak részben tudunk kibetűzni és vannak olyanok, amelyeket egyáltalán nem tudunk olvasni. Naponta találkozunk cirill betűkkel, rádiók, számítógépek használati utasításában japán szójelekkel, és mindannyian tanultuk a görög ábécének legalább egyes betűit.

Napjainkban világszerte mintegy négyszázféle írás használatos. Ezek nem mind betűírások, és különböző korokban keletkeztek. Ellenben van közös jellemzőjük, hogy minden írás közmegállapodás szerint értelmezhető grafikai jelek rendszere, amely lehetővé teszi az információk közvetítését és az emberi szellem alkotásainak rögzítését és megőrzését a jövő számára.

Az írásokat rendszerük szerint felosztjuk képírásokra (piktográfia), fogalomírásokra (ideográfia), szó- és szótagírásokra és betűírásokra. A képírás konkrét tárgyakat ábrázol, és ezek hol egy szót, hol egy egész mondatot jelentenek. A fogalomírás egy-egy jele nemcsak tárgyakat, hanem azzal összefüggő fogalmakat is jelöl, például a napkorong a hőséget és a meleget. Mind a piktográfia, mind az ideográfia kis ábrái különböző nyelveken értelmezhetőek. A szó- és szótagírás úgy keletkezett, hogy a jeleket már nem jelentésük, hanem a szavak hangsorainak rögzítésére használták. Az egytagú szavak jeleiből kezdték a hosszabbakat összerakni. És végül a betűírás úgy fejlődött ki, hogy a szóírás jeleit a szavak kezdőhangjainak leírására alkalmazták. Ez az akrofónia jelensége. Az akrofónia útján alakult ki az egyes hangokat jelölő betűírás.

1. Címkoeca

2. Az inka „kipu”

Az írás ősének tekintik a különböző emlékeztető tárgyakat, így az inkák „kipu”-it, melyek színes fonálra kötött csomókkal leginkább a birtokolt állatok és tárgyak számát jelölték.

3. A rováspálca

Szintén mennyiségre emlékeztető szerepet tölthettek be az európai népeknél a rováspálcák. Ezekkel hazánkban még a XIX. század végén is találkozunk. Juhászok, kondások a reájuk bízott állatok számát jegyezték fel rá. A rovásfát elkészítése után kettévágták, és igazolásul egyik darabja a gazdánál, másik a pásztornál maradt.

4. Dakota Téli Krónika

A legősibb írások képi jelei a barlangrajzokhoz hasonlóak. Ilyen módon írták például a dakota indiánok még a múlt században is az életük főbb eseményeit rögzítő ún. „Téli Krónikát”. A bölénybőrre „írt” elbeszélést belülről kifelé, csigavonalban haladva kell olvasni.

5. Ékírásos tábla

Ma sem tudjuk teljes bizonyossággal, hogy az írások közül melyik a legrégebbi. Ismereteink szerint a mezopotámiai ékírás első emlékei az i.e. IV. évezred utolsó évtizedeiből maradtak ránk. A legrégebbi egyiptomi hieroglifák i.e. 2900 körül íródtak, a kínai írás múltja is mintegy négyezer évre tekint vissza. Az ékírást agyagtáblákra írták. A korai agyagtáblák gyufaskatulya nagyságúak voltak. Később is legfeljebb 20x30 cm nagyságú táblákat használtak. A nedves agyagba háromszögletűre hegye-

zett fapálcával rótták a jeleket. A kiégetett agyagtábla igen maradandó íróanyagnak bizonyult, a világ múzeumaiban kb. 400.000 darabot őriznek. Ezeknek köszönhető, hogy Mezopotámia ókori történetéről és népeinek kultúrájáról részletes ismereteink vannak. Ékírással számos nyelvet írtak, így a sumért, asszírt, babilonit, akkádot, perzsát. Az ékírás jegyeinek értelmezése idők múltán feledésbe merült. Megfejtésük részben az 1800-as évek elején, teljes egészükben a XIX. század derekán sikerült. Elsőnek Georg Friedrich Grotefeld próbálkozott a megfejtéssel, el is ért némi eredményt, majd Henry Creswicke

Rawilsonnak (1810–1895) sikerült az ékírással írt szövegeket teljesen értelmezhetővé tenni. A bemutatott tábla a budapesti Szépművészeti Múzeum tulajdona. Az i.e. II. évezredből származik, és gazdasági feljegyzéseket tartalmaz Uma városából.

6. Hieroglif írás sírfelirat-töredéken

Az ókori Egyiptom írása a hieroglif írás. Ennek kis ábrái jelölhetnek szavakat, szótagokat és mássalhangzókat. Ezenkívül mellékjeleket is használtak az előttük álló jelek fogalomkörének meghatározására. A magánhangzókat a hieroglif írás nem jelöli. Olvasás közben természetesen az odatartozó magánhangzókat is ki kellett ejteni, ami megkívánta a nyelv ismeretét. A hieroglif írást alkalmazták az egyiptomiak díszírásként, kőbe vésvé, faliképeken. Ugyanez az írásrendszer papirusztekercsre alkalmazva kevésbé szögletes, ezt a formát görög szóval hieratikus írásnak hívják. Hétköznapi használatra gyorsírásszerű rövidítéseket alkalmaztak. Ezt a változatot démotikusnak nevezik. A hieroglifák megfejtése az 1799-ben talált Rosette-i kő segítségével sikerült, amelyen ugyanaz a szöveg háromféle írással (hieroglif, démotikus és görög) szerepel. E jelek végérvényesként elfogadott értelmezését Jean François Champollion fejtette meg 1822-ben.

E sírfelirat töredék a budapesti Szépművészeti Múzeumban található.

7. Falikép részlete Nofretári királynő sírjából Abu Szimbelből

A hieroglif írás sok szép emléke maradt fenn egyiptomi előke-lőségek sírjaiban, fáraók piramisaiban.

8. Egyiptomi írókészlet

Az egyiptomi írókészlet több darabból állt. Részei: a kirojto-zott végű sásból készült ecsetek, ecsettartó, festéktartó zacskó és paletta a használatos piros és fekete festék feloldásához.

9. Ecsettel papirusztekercsekre író diákok

Papiruszt az egyiptomiak nagy mennyiségben állítottak elő a papirusz sás szárából. A papirusz gyorsan pusztuló anyag, ezért viszonylag kevés tekercs maradt ránk. Egy-egy tenyérnyi fosz-lányt is értékes emléknek tekintünk.

10. Az írások származtatása az egyiptomi hieroglifákból

A hieroglifákból származó ósemita írásból a fejlődés két irány-ból indult el: az észak-semita írásba gyökereznek az európai írások, a dél-semitából származtatunk egyes kevésbé ismert af-rikai és ázsiai írásokat. (A táblázat ezeket nem jelöli). Az észak-semita írás egyik fejlődési iránya az arameuson keresztül az arab, a héber kvadráta és az indiai írás kharosthi elnevezésű vál-tozata. Az észak-semita írásból származó főníciai írást átvették a görögök, tőlük az etruszkok. Az etruszk írásból származik a latin betű. A szláv népek írásai a glagolita és a cirill. Ezeket kü-lön-külön a görög betűknek a szláv nyelvekre való alkalmazása és több betűvel való kiegészítése útján hozták létre.

11. Semita írások származtatása az egyiptomi hieroglifákból

Az első igen elterjedt, a Földközi-tenger keleti medencéjének partjain mindenütt ismert betűírás a főníciai volt. Ez a semita

írás úgy alakult ki, hogy a hieroglifák jelentését lefordították ósemita nyelvre, és az ezen nyelven kimondott szó első betűjét jelölték az adott alakzattal. A táblázat ezt a folyamatot szemlélteti. Például a ház jeléből, amelyet „bét”-nek mondtak, alakult ki a „b” betű. Fontos tudnunk, hogy a főníciai írás csak a mássalhangzók jelölésére szorítkozott.

12. Arab írás I.

Az első betűírások tehát a semita írások voltak; így az arab is, amely közülük ma a legelterjedtebb. Szintén mássalhangzóírás, és jobbról bal felé haladva róják betűit. 28 mássalhangzóját 22 betűvel jelölik, a továbbit kiegészítő jelekkel fejezik ki. Későbbi fejleményként kiegészítő jelekkel utalnak három magánhangzóra is (a, u, i), hogy a szöveg félreérthetőségét kiküszöböljék.

13. Arab írás II. (XVIII. századi korán lapja)

Az iszlám vallás alapítása idején az arab írásnak a szögletes, kufinak nevezett formáját használták. A VIII. századtól kezdtek a maihoz hasonló, kerekesebb betűket írni. Ezek neve „naszki” (képünk). A mindennapi használatból a naszki már a XI. században kiszorította a kufit. Azóta a kufi legfeljebb díszírásként fordul elő, valamint a korán írására használják.

Számos nép nyelvét írják arab betűkkel, így például az iránit (perzsát) és Pakisztán hivatalos nyelvét, az urdut. A törökök szintén az arab betűket használták sok évszázadon át, csak 1928-ban tértek át a latin betűre.

14. Héber írás. (Részlet német területről származó középkori kéziratból)

Az arameusból származó héber kvadráta az i.e. VI. században alakult ki. A magánhangzókat pontokkal és vonásokkal az i.sz. V. századtól kezdték jelölni.

15. XIX. századi magyarországi tóra-tekercs

A héber írással írt tórák bibliai, ótestamentumi szövegeket rögzítenek.

16. Görög írás. (A klasszikus görög abécé és a betűk neve)

Az első írás, amely a mássalhangzókon kívül a magánhangzókat is jelölte, a görögöké volt. A görög írás számos jelet vett át a főníciaiból, és többféle változata volt használatos. Időszámításunk előtt 403-ban rendelettel tették kötelezővé az ion írás használatát. Ez lett az általunk ismert klasszikus görög írás. A szabad görög emberek körében az írás ismerete általános volt, ezt bizonyítják a cserépszavazásokról fennmaradt ún. osztrakonok.

17. Etruszk ábécé

Az etruszk az i.e. VII–VI. században Itália legfejlettebb népcsoportja volt, és a terület jó részén uralkodott. A rómaiak megdöntötték az etruszk uralmat, és a népet birodalmukba olvasztották, de kultúrájuk hatása a római élet sok területén érvényesült. A rómaiak írásukat is az etruszk ábécéből alakították ki, négy betű a B, D, O és az X kivételével, ezek az etruszkok írásából hiányoztak.

18. Római kapitális írás

A latin betűs írás kőbe, ércbe vésett díszes formáját kapitális írásnak nevezzük. Kezdetben a szavakat megszakítás nélkül egybeírták, az i.e. III. századtól a szavak közé pontokat iktattak körülbelül a betűmagasság felező vonalán, majd a pontokat mellőzve bevezették a keskeny szóközök használatát.

19. Stílus és viasztábla

A rövidebb feljegyzéseket a rómaiak viasztáblára írták ún. stílussal. A stílus hegyes végével karcolták a viaszba a jeleket, másik szélesebb, lapos végével elsimították a fölöslegessé vált betűket, vagy a teljes szöveget. A viasztábla igen gyors, könnyed írást tett lehetővé, az i.e. I. századtól volt nagyobb mértékben használatos. Erre írták az első gyorsírást, a Tiro-féle jeleket is.

20. Római diákok tanítómesterükkel

A rómaiak nagy mennyiségben használtak írásra papiruszt és pergament. Ezekre tintával írtak. A pergament elsőként Kis-Ázsiában kezdték nagyobb mennyiségben alkalmazni. A pergamen úgy készült, hogy a meszes vízben áztatott állatbőrökről levakarták a szőrzetet, azután a bőrt kifeszítve megszárazították, s végül felületét simára csiszolták. A pergamen igen drága, de rendkívül tartós íráshordozó volt.

21. A latin betű fejlődése

Az egységes római birodalom felbomlásával megszűnt a latin betűs írás egysége is. Nemzeti írások jöttek létre, amelyek többé-kevésbé eltértek egymástól. A IX. században alakítottak ki ismét olyan írásformát, amelyet egész Európában használtak. Ez volt a karoling minuszkula.

Magyarországon a legtöbb fennmaradt középkori írásos emléket a XIII. századtól kezdve gótikus betűkkel írták. A XIV. századtól terjedt el a rotunda, a bastarda, a gotico antiqua. (Lásd a táblázatot, amely Elisabeth Herring: Az írás rejtélye c. könyve nyomán készült.)

A XVI. századi humanisták visszatértek a karoling minuszkulához, mivel ezzel írva találták az antik szerzők műveit. Az volt a felfogás, hogy ez az igazi ókori latin betűs írás.

22. A karoling minuszkula

Nagy Károly frank király (768–814) udvarában kialakított, jól olvasható, szépen tagolt írásforma, amelyben először találkozunk a két vonal közé írható csupa nagybetű (majuszkula) mellett a négy vonalba illeszkedő kisbetűkkel, vagyis az ún. karoling minuszkulával.

23. Kéziratos Corvina lapja

Hunyadi Mátyás király könyvtára (Bibliotheca Corviniana) a korszak híres nagy könyvgyűjteménye volt. Több ezer kéziratos kódexet tartalmazott és számos korai nyomtatványt. A török hódoltság alatt a gyűjtemény nagyrészt elpusztult. A megmaradt 168 darab a világ nagy könyvtárainak állományát gazdagítja. Magyarországon 43 Corvina található. A képen látható lap egy Bécsben őrzött Attavante-féle kódex része. A nagy művészi gonddal készített miniatúra-dísz stilizált levelek és virágok alkotják, angyalok élénkítik. Az F iniciáléban Szent Jero most látjuk, kezében könyvvel.

24. Középkori írrok

A középkorban lúdtollal írtak előbb csak pergamenre, később papírra is. Az i.e. VI. századtól használtak madártollakat írásra. Ezekből igen sok fogyott. A használó maga készítette elő a lúdtollat az íráshoz. Ezért az írás-oktató könyvek bevezetőül legtöbbször útmutatást tartalmaznak arra, hogyan kell az ilyen tollakat faragni.

A középkori írrok nemcsak a lúdtollat faragta, hanem a tintát is maga készítette. Számos tintarecept volt forgalomban. Ezek írták elő, hogy milyen mennyiségben kell vitriolt, gumiarabikumot, gubacsot, ecetet, sört és forró bort összekeverni. (Az írrok képe az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárából való.)

25. A papír útja Kínából Európába

A papírgyártás ismerete arab közvetítéssel jutott Kínából Európába. A módszer Európába kerüléséhez a következő történet fűződik: 721-ben a Talasz folyó melletti csatában arabok elfogtak olyan kínaiakat, akik ismerték a papírkészítés titkát. Az ő tudásukat felhasználva létesítették az első papírgyártó műhelyt Szamarkandban 754-ben. A papírgyártás elterjedésének további állomásai: Damaszkusz, Bagdad, Kairó. Európában először Xativában (Spanyolország) 1056-ban készítettek papírt, Nürnbergben 1390-ben, a Kárpát-medencében Lőcsén 1530-ban.

26. Cirill kódex

A görög írásból származik a glagolita és a cirill írás is. Konstantin (827–869), aki később szerzetesként a Cirill nevet vette fel és testvére, Metod (815–885) nem a cirill írást, hanem a glagolitát alkotta meg, éspedig a görög ábécé akkor már kialakult kisbetűiből, a minuszkulából. Ezzel ők alapozták meg a szláv írásbeliséget. Néhány évtizeddel később a macedóniai Ohridből származó Kliment szerkesztette meg a görög uniciális betűkből azt az írást, amelyet Cirill, a „szláv apostol” iránti tiszteletből neveztek el cirill írásnak. A ma használatos cirill írás írásjegyei közül 24 közvetlenül a görögből átvett betű.

27. Cirill kézírás Nagy Péter reformja előtt és után

A régi cirill írás betűi megnyúltak és nehezen olvashatóvá váltak. I. Péter cár 1710-ben írásreformot vezetett be: 13 jelet megszüntetett és a betűk formáját egyszerűsítette, bizonyos mértékig közelítette a latin betűkhöz. Ekkor alakultak ki a manapság is használt cirill írás kézírásos és nyomdabetűi.

28. Az indiai írások

Az arameus írás alapján az i.e. V. században alakult ki a kharosthinak nevezett indiai írás. Ez azonban csak néhány évszáza-

don át és csak Északnyugat-Indiában volt ismeretes. Ellenben az ugyancsak az észak-semi-írásból származó bráhmí írás már egész Indiában használatossá vált. Ezzel írták a szanszkrit nyelvet. A bráhmiből levezethető írások közül a VII. századtól a dévanágari írás terjedt el szélesebb körben. A páli írások szintén az északi csoporthoz tartoznak. A buddhizmussal együtt egészen Koreáig elterjedtek.

29. Kínai írás – jóslócsonton

A Távol-Kelet népeinek írásai – mint a kínai és a japán is – az európaiaktól függetlenül alakultak ki. A kínai írást a nem ragozó nyelv sajátosságaihoz alkalmazták, és főbb vonásaiban fogalomírásnak tekinthető. A múltja mintegy négyezer éves. 1965-ig 8000 jelet kellett egy embernek ismernie ahhoz, hogy olvasni tudjon. Akkor 3000-re csökkentették azoknak a jeleknek a számát, melyeket újságokban használnak. A legrégebbi kínai szövegek ún. jóslócsontokon maradtak fenn. Jóshelyek készítették és adták meg rajta válaszukat a hozzájuk forduló magasrangú állami vezetőknek. A múlt század közepén európai régiségkereskedőknél nagy számban tűntek fel ilyen csontdarabok. Ma több mint 100.000 darabot tartanak nyilván különböző gyűjteményekben.

30. Kínai írókészlet

A kínaiak hagyományos írószerei: az ecset, a tus, és a papír. A gyerekek ott mind a mai napig megtanulják a hagyományos írószerek használatát, bár a hétköznapi gyakorlatban ők is golyóstollal írnak. Az i.e. II. század óta használják a tust. A szilárd tustömbökön művészi minták és jelenetek láthatók, sokan ezért is gyűjtik őket. A tus leggyakrabban fenyőgyanta kormából ragasztóval készül. Felhasználáskor a tömböket a tusdörzsölő kövön elporítják és vízzel feloldják. Az ecset nyúlszorból készül, bambuszból van a szára. Megnedvesítve, tűhegyesre sodorható. Egy írókészlethez mindezekon kívül hozzátartozik még az író pecsétje is. (Az írókészlet a Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum tulajdona.)

31. Középkori japán könyv

A japánok a kínaiból vették át írásukat. A kínai eredetű írásjegyeket kandzsiknak nevezik. Ezekből jelenleg mintegy 2500 használatos. Emellett kialakítottak kétféle szótagírást: a hiragánát és a katanát. Mindkettő 72–72 írásjegyből áll. Ezekkel írják a neveket, idegen szavakat, a ragokat és a névutókat. A képen középkori japán kéziratot látunk. (Ez is Budapesten, a Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeumban látható.)

32. Kínai írásjegy nyeles tükrön

A Távol-Kelet népei írásjegyeket gyakran használnak díszítő elemként. A díszítés bizonyos változata náluk önálló művészeti ággá (kalligráfia) fejlődött.

33. Magyar gyártmányú fémtollhegyek a századforduló idejéből

Már az ókorban is kísérleteztek fémtollakkal. Ezek nem tollhegyek, hanem csőtollak voltak. A legősbibbeket az I. században vulkáni hamuval elborított Pompejiben találták. A középkorban ugyancsak próbálkoztak fémtollakkal, de ezek nem terjedtek el. Anyaguk vagy nem volt eléggé rugalmas, vagy előállításuk túl sokba került. Acéltollat először 1808-ban Nagy-Britanniában készítettek. Birmingham lett később a tollhegy-készítés központja. Töltőtollat is fémheggyel először Nagy-Britanniában szabadalmaztattak 1809-ben. 1881-ben alapította Schuller Frigyes az Első Magyar Írószergyárat Budapesten. Ennek készítményei a képen látható tollak.

34. A golyóstoll szerkezeti rajza Bíró László szabadalmában

Legelterjedtebb íróeszközünk a golyóstoll, alig 40 éves múltat tekint vissza. Az ötletet, hogy a tintát a papírra vékony cső végére helyezett golyó vigye át már 1888-ban szabadalmaztatta John Loud, Amerikában. Ez a toll azonban nem volt használha-

tó és nem gyártották. Később is történtek kísérletek a golyóstoll bevezetésére, de széles körben elterjeszhető megoldást nem találtak.

Igazán használható írószerré a golyóstoll csak akkor vált, amikor két magyar feltaláló, Bíró László és Goy Andor megfelelő sűrűségű festéket alkalmazott. Ők 1938-tól kísérleteztek Goy Andor műhelyében. A második világháború elszakította egymástól a feltalálókat. Bíró László Dél-Amerikában él, Goy Andor 1946-ban szabadalmaztatta Magyarországon az első nyomógombos golyóstollat. Ma már olyan golyóstollat is gyártanak, amelyik hegyével felfelé tartva, vagy akár az úrben is ír.

35. VÉGE

